

O PİTİ PİTİ KARAMELA SEPETİ

ÇOCUK FOLKLORU KİTABI

Editörler
Doç. Dr. Nursel UYANIKER - Dr. Berna AYAZ

paradigma akademi

O PİTİ PİTİ KARAMELA SEPETİ

ÇOCUK FOLKLORU KİTABI

Editörler

Doç. Dr. Nursel UYANIKER Dr. Berna AYAZ

Paradigma Akademi

O PİTİ PİTİ KARAMELA SEPETİ

ÇOCUK FOLKLORU KİTABI

Editörler
Doç. Dr. Nursel UYANIKER Dr. Berna AYAZ

ISBN: 978-625-8009-18-7

Sertifika No: 32427
Çanakkale Kitaplığı
Araştırma İnceleme Bilişim Yayın Matbaa
TİC. LTD. ŞTİ.

Paradigma Akademi Basın Yayın Dağıtım
Fetvane Sokak No: 29/A
ÇANAKKALE
e-mail: fahrigoker@gmail.com

Dizgi
Himmet AKSOY

Kapak Tasarımı
Himmet AKSOY

Matbaa
Vadi Grafik Tasarım ve Reklam LTD. ŞTİ.
Sertifika No: 47479

Kitaptaki bilgilerin her türlü sorumluluğu yazarına aittir

Bu Kitap T.C. Kültür Bakanlığından alınan bandrol ve ISBN ile satılmaktadır. Bandrolsüz kitap almayınız.

Ekim 2021
Paradigma Akademi

O PİTİ PİTİ KARAMELA SEPETİ
ÇOCUK FOLKLORU KİTABI

Editörler
Doç.Dr. Nursel UYANIKER Dr. Berna AYAZ

Yazarlar

Prof. Dr. Asiye KAKIRMAN YILDIZ
Prof. Dr. Mehmet AÇA
Prof. Dr. Nebi ÖZDEMİR
Prof. Dr. Süheyla SARITAŞ
Dr. Berna AYAZ
Dr. Esra BİLGE SAVCI
Dr. Mutlu ÖZGEN
Dr. Sevil AKSOY
Feride KIZILDAĞ
Doç. Dr. Ahmet KESKİN
Doç. Dr. Aslı BÜYÜKOKUTAN TÖRET
Doç. Dr. Mehmet Ali YOLCU
Doç. Dr. Mustafa AÇA
Doç. Dr. Nursel UYANIKER
Doç. Dr. Uğur DURMAZ
Arş. Gör. Hasan KIZILDAĞ
Arş. Gör.P. Nurdan GÜMÜŞTEPE
Meltem Deniz DOĞAN

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ ix

I. BÖLÜM: FOLKLOR VE ÇOCUK 1

ÇOCUK FOLKLORUNUN KAVRAMSAL ÇERÇEVESİ, TANIMI, KAPSAMI, SINIFLANDIRILMASI, BAŞLICA ÖZELLİKLERİ VE İŞLEVLERİ 3

Doç. Dr. Ahmet KESKİN

II. BÖLÜM: ÇALIŞMALARIN TARİHİ 33

BATIDA ÇOCUK FOLKLORU ARAŞTIRMALARI 35

Prof. Dr. Süheyla SARITAŞ

TÜRKİYE'DE ÇOCUK FOLKLORU ÇALIŞMALARI ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME 53

Dr. Berna AYAZ

III. BÖLÜM: AİLE, TOPLUM VE ÇOCUK 67

AİLE VE ÇOCUK 69

Prof. Dr. Mehmet AÇA

ÇOCUK VE TOPLUMUN YENİDEN ÜRETİMİ 77

Prof. Dr. Mehmet AÇA

IV. BÖLÜM: OYUN, OYUNCAK VE ÇOCUK 85

ÇOCUK OYUNLARI VE DOĞA 87

Prof. Dr. Nebi ÖZDEMİR

TÜRKİYE'DE ÇOCUK OYUNLARI ÜZERİNE TASNİF ÇALIŞMALARI 117

Dr. Esra BİLGE SAVCI

ÇOCUĞUN EĞİTİMİNDE ARKADAŞLIK VE OYUN..... 137

Dr. Sevil AKSOY

OYUNCAKLARIN SOSYO-KÜLTÜREL İŞLEVLERİ: EYÜP ÖRNEĞİ. 159

Doç. Dr. Nursel UYANIKER

V. BÖLÜM: HALKBİLGİSİ VE ÇOCUK..... 181

GEÇİŞ DÖNEMLERİ, KUTLAMALAR, BAYRAMLAR/TÖRENLER VE ÇOCUK..... 183

Doç. Dr. Mustafa AÇA – Dr. Mutlu ÖZGEN

HALK HEKİMLİĞİ, ETNOGRAFYA VE ÇOCUK 227

Doç. Dr. Mehmet Ali YOLCU

VI. BÖLÜM: SÖZLÜ KÜLTÜR VE ÇOCUK..... 241

ANLATI VE ÇOCUK 243

Prof. Dr. Mehmet AÇA

TÜRK ÇOCUK FOLKLORU ÜRÜNLERİNDE MİZAH 253

Pamuk Nurdan GÜMÜŞTEPE

VII. BÖLÜM: DİJİTAL/POPÜLER KÜLTÜR VE ÇOCUK..... 273

ÇİZGİ FİLM VE ÇOCUK 275

Doç. Dr. Uğur DURMAZ

OYUNUN VE OYUNCAĞIN EVRİMİ: SİBER ÇAĞDA VİDEO OYUNLARI VE ÇOCUK 303

Arş. Gör. Hasan KIZILDAĞ

ÇİZGİ ROMAN, EĞİTİM VE ÇOCUK..... 325

Meltem Deniz DOĞAN

VIII. BÖLÜM: UYGULAMALI FOLKLOR VE ÇOCUK..... 341

KENTLİ DİJİTAL ÇOCUKLARA OYUN VE AKTİVİTE ÜRETEN KURUMLAR: OYUN ATÖLYELERİ 343

Doç. Dr. Aslı BÜYÜKOKUTAN TÖRET

TÜRKİYE'DE MASAL ANLATICILIĞI VE MASAL TERAPİSİ 371

Feride KIZILDAĞ

IX. BÖLÜM: ÇOCUK KİTAPLARI/YAYINLARI VE ÇOCUK 395
OKUMA ALIŞKANLIĞI ve ÇOCUK EDEBİYATI İLİŞKİSİ..... 397
Prof. Dr. Asiye KAKIRMAN YILDIZ

ÖNSÖZ

Halkbilimi, temelde psiko-sosyal bir varlık olan insanın gönlünden, hayâlinden, zihninden, elinden ve dilinden çıkan, insana dair her türlü bilgiyi merkeze alarak araştırmalar ve çözümlemeler yapan bir bilim dalıdır. Bu bağlamda halkbilimi, kültür araştırmaları olarak da adlandırılır. Beşikten mezara kadar süren insanın kültürlenme süreci, toplumun karakteristik yapısını gösteren soyut ve somut verilerin toplamıdır.

Toplumsal kültürün ilk temel parçasını oluşturan aile ve çocuk, kültür araştırmaları açısından aktif rol oynamaktadır. Çocuğun varlığı, fizyolojik ve psikolojik gelişimi, eğitim-öğretimi, kültürel belleğin aktarımı vb. gibi pek çok konu, halkbiliminde çocuk başlığı altında toplanan zengin malzemeyi ihtiva eder. Bu doğrultuda "çocuk folkloru" dendiğinde; başta ebeveynler olmak üzere toplumun çocuk için ürettikleri ile çocuğun yaratıcılığı ve kültüre kattıkları anlaşılmalıdır.

Çocukların merkeze alındığı çocuk folklor araştırmaları, dünyada XIX. yüzyıl sonlarında dikkat çekmeye ve çalışılmaya başlanmıştır. Çocuk folklor araştırmaları tarihinde masal derlemeleri önemlidir. Bu bağlamda Alman Grimm Kardeşlerin 1812 yılında yayınladıkları, "Ev ve Çocuk Masalları" isimli masal derlemeleri, çocuk folklor çalışmalarına da öncülük etmiştir. Bununla birlikte Avrupa'da çocuk konulu araştırmaların temelinde, sanayileşme ve buna bağlı olarak meydana gelen toplumsal değişme yatmaktadır. Endüstrileşme ile birlikte kadının toplumsal ekonomiye daha fazla katılması, çocuğun bakımı meselesini de gündeme getirmiş ve bu konu üzerinde durulmasına neden olmuştur.

Türkiye'de çocuk folkloru ile ilgili yapılan ilk çalışmalar genellikle halk edebiyatı örnekleri olup XX. yüzyılın ilk yarısında ortaya çıkmıştır. İlk çalışmaların konuları genellikle inanç ve ritüeller, ninni, masal ve tekerlemeler, bilmeceler, çocuk hastalıkları ve çocuk oyunları kapsamındadır. Bunun yanı sıra Türk toplumunda çocuk, ebeveynlerine toplum içinde bir statü vermiş ve ailenin devamlılığını sağlamıştır.

Çocuk folkloru araştırmaları açısından oyun kavramı, kültür kavramından daha eski zamanlara dayanmakta ve insanın varoluşuyla ilişkili olduğu düşünülmektedir. Oyun, insanın hayatı boyunca devam eden ve bulunduğu bağlama göre farklı işlevler taşıyan çok yönlü bir kavramdır. Türkiye'de 1930 yılından itibaren çocuk oyunları üzerine sınıflandırmalar yapılmıştır. Çocuk oyunlarının sınıflandırılmasını ele alan ilk çalışmaların, sahadan derlenmiş malzemelere göre gruplandırıldığı görülmektedir.

Çocuk folkloru, doğum öncesi, doğum sırası ve sonrası inançlarıyla topluluk hayatında önemli bir yer edinirken; çocuk sağlığı açısından da halk bilgisini oluşturur. Halk arasındaki inanış temelli temsiller, toplum tarafından sürdürülen zengin kültürel unsurları barındırırlar. Çocuk hastalıkları ve sağaltma yollarını da bu kapsamda değerlendirmek gerekir.

Sözlü kültür, yazılı kültür ve elektronik kültür, çocuk folkloru çalışmalarının etki alanını ve icrasını genişleten, kültür yaratma ortamlarıdır. XX. yüzyıldan itibaren gelişen elektronik kültür ortamları, çocukların kültürel yapısını ve icrasını da etkilemiştir. İnternetin çocuğun kültürlenme sürecinde önemli bir rol oynadığı bilinen bir gerçekliktir. Özellikle çizgi filmler, çizgi romanlar ve video oyunları kültürel kodların aktarılmasında son derece etkili yöntemlerdendir.

Çocuğun sosyo-kültürel gelişiminde oyun, oyuncak, oyun mekânları gibi kavramların gerekliliği yanında; çocuğa yeni bilgiler öğreten, onlar için hazırlanmış yayınlar; çocuk kitapları, eğitim-öğretim materyalleri de gereklidir. Çocuğun yaşına, ilgi ve ihtiyaçlarına göre

hazırlanmış kitapların, çocuğun farklı bakış açıları geliştirmedeki önemi ise tartışmasızdır.

Türkiye'de çocuk folkloru araştırmaları açısından yararlı olacağı ümidiyle hazırlanan bu çalışma ile Dünyada ve Türkiye'de çocuk folkloru hakkındaki birtakım önemli bilgilerin verilmesi amaçlanmıştır. Farklı disiplinlere mensup, alanlarında yetkin on sekiz yazar tarafından hazırlanan bu kitap dokuz bölümden oluşmaktadır. Folklor ve çocuk ilişkisi doğrultusunda çocuk folklorunun terminolojik çerçevesi, kapsamı, sınıflandırılması, temel özellikleri, işlevleri, kültür ortamlarında çocuk, halkbilgisi bağlamında uygulamalı folklor ve çocuk, çocuk yayınları gibi konular ana hatlarıyla ele alınıp değerlendirilmiştir.

Kitabın yazılmasında emeği geçen bölüm yazarlarına destekleri nedeniyle sonsuz teşekkürlerimizi sunar, kitabın siz değerli okuyuculara faydalı olmasını temenni ederiz.

Doç. Dr. Nursel UYANIKER-Dr. Berna AYAZ

Editörler

V. BÖLÜM

HALKBİLGİSİ VE ÇOCUK

HALK HEKİMLİĞİ, ETNOGRAFYA VE ÇOCUK

Doç. Dr. Mehmet Ali YOLCU*

1. Halk Hekimliği ve Çocuk

Geleneksel toplumlarda sağaltma, dinsel-büyüsel ve doğal yollar olmak üzere iki şekilde gerçekleştirilir. Hastalıkların tedavisinde kullanılan bitkiler, karışımlar, doğal nesneler vb. folklorda "halk hekimliği" denilen bir kadronun konusu olmuştur. Halk bilimi kadrolarında "halk tababeti", "tıbbi folklor", "halk tıbbı" gibi isimlerle de geçen halk hekimliği, kökünü eski inanç, deneyim ve uygulamalardan alarak geleneksel dünya görüşüyle biçimlenmiştir. Günümüzde alternatif tıbbın beslendiği kaynaklar arasında halk hekimliği de gelmektedir.

Halk hekimliği, kavram olarak "Halkın olanakları bulunmadığı zaman veya başka nedenlerle hekime başvuramayınca veya başvurmak istemeyince hastalıklarını teşhis ve tedavi amacıyla uyguladığı yöntem ve işlemler." (Boratav, 1994: 122) şeklinde tanımlanır. "Hastalık" ve "sağlık" kavramlarına yüklenen anlamların kültürden kültüre farklılık gösterdiği bilinmektedir. Nitekim hastalığın giderilmesi, onu ortaya çıkaran nedenle ilişkiliyken bu nedenleri biçimleyen kültürel yapıdır. Her toplumda hastalıkların tanımlanmasında ve sağaltımında, sözel yolla aktarılarak geçmişten devralınan, geleneksel bilgiye ve tecrübeye dayalı uygulamalar vardır (Özkan, 2012: 308).

Çocuğun sağlıklı büyümesi, doğuştan ya da sonradan olan özürlerinin giderilmesi için bir takım geleneksel sağaltma pratikleri ve işlemlerinin uygulanması halk arasında oldukça yaygındır. Çocuğun

* Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, mehmetaliyolcu@comu.edu.tr (Orcid ID: 0000-0001-7688-287X).

doğal gelişmesini engelleyen bedensel, zihinsel ve ruhsal özürlerini gidermenin; çocuğu nazardan ve büyüsel içerikli zararlı dış etkilerden korumanın halk arasında eskiden beri uygulanan geleneksel sağaltma pratikleri vardır. Bunlar, en çok çocuğun yaşamaması, yürümemesi, konuşmaması, çok ağlaması ya da bu yeteneklerini kullanmada gecikmesi ile nazara uğraması gibi durumlarda uygulanmaktadır (Örnek, 2000: 164).

Çocuk etrafında gelişen tıbbi folklorda karşılaşılan ilk uygulamalardan biri kısırlığın tedavisine yöneliktir. Balıkesir yöresinde çocuğu olmayan geline "beli açık" denilir ve beline yumurta ile sabun sarılır. Çocuğu olmayan kadınlar çocuk sahibi olmak için sıcak suya atılan arpanın buğusuna oturtulur. Çocuğu olmayan kadınlar ılıcaya götürülür. Bu kadınların ılıcaya gittikten sonra çocuk sahibi olacağına inanılır. Çocuğu olmayan kadınlara hacca giden kişiler taşın üstünde et pişirir. Hacdan gelince de çocuğu olmayan kadına bu et yedirilir. Bu sayede kadın çocuk sahibi olur. Eskiden ev ebeleri doğum yaptırmanın dışında çocuğu olmayan kadınları, içerisine sarımsak koyulan suyun buharına veya kaynatılmış tuğla üzerine oturtup tedavi ederdi. Kadınların bu sayede çocuk sahibi olacağına inanılırdı (Aça vd., 2019: 185).

Doğumdan sonra öleceği sanılan çocukları yaşatmak için kimi adlarla, sayılarda, nesnelerde ve ziyaret yerlerinde var olduğuna inanılan dinsel, gizemsel ve büyüsel güçlere başvurulur. Örneğin, kırk evden toplanan parçalardan dikilen gömleğin çocuğa giydirilmesi; çok yaşamış kimselerin adları ile Yaşar, Dursun, Durdu, Durmuş, Kaya, Demir vb. adların konulması; yaşatıcı gücüne inanılan ziyaretlerin dolaştırılması yaygın uygulamalar olarak sayılabilir. Geleneksel hastalık kavramında, doğaüstü yaratıkların (cin, peri, dev vb.) etkilerine büyük yer verilir. Bu bakımdan çocuğu öldürdüğü sanılan cin tasarımı ve inancı da yaygındır (Örnek, 2000: 164).

Aşağıda çocuk hastalıkları ve çocuklara yönelik geleneksel tedavi biçimlerinin bazılarına yer verilmiştir[1]:

Ağlayan Çocuk: Çocuğun olağandışı ağlaması, aileler tarafından çoğu kez hastalık belirtisi olarak yorumlanır ve bazı tedavi uygulamaları yapılır. Bu tedavi biçimleri daha çok korkutma şeklinde uygulanır. Kırım Tatarlarında ateşte yakılan bir süpürgenin çocuğa gösterilmesi ve "bir daha ağlayacak mısın?" şeklinde sorulması ile gerçekleştirilir. Bununla ilgili yapılan bir diğer uygulama ise çocuğun peygamber beşiğiyle sallanmasıdır. Camiden çıkan iki kişi bulunur ve bir örtünün dört ucundan karşılıklı olarak tutturulur. Çocuk sallanır. Çocuğun bu şekilde susacağına inanılır. Bir diğer uygulama ise terlikle çocuğa vurulmasıdır. Cuma vakti Cuma namazına gidilir ve cumaya gidilen ayakkabı veya terlikle ağlayan çocuğun ağzına vurulur. Bu terlik ya da ayakkabı giyilmez. Eskişehir'de yaşayan Kırım Tatarlarında ağlayan çocuğu susturmak için uygulanan bir diğer uygulama ise gelincik kesmedir. Gelincik kesmede gelincik kesen kişilere ağlayan çocuğun adı söylenir ve gelincik kesmeye giden kişiler çocuğu adıyla niyet ederek gelincik keserler. Balıkesir yöresinde ise çok ağlayan çocuk Cuma saatinde camiye kapatılır. Anne çocuğu camiye kapattıktan sonra eve geri döner. Bir başka kişi de anne geldikten sonra camiye gider ve çocuğu eve getirir. Yine, çok ağlayan ağzı dişli çocuğun ağzına üç Cuma üst üste Cuma saatinde babasının sol pabucunun tersiyle vurulur. Çok ağlayan çocuk yatıra veya türbeye götürülerek orada yuvarlanır. Çocuğun çok ağlaması bazen gelincik hastalığına tutulduğuna delil olarak kabul edilmektedir (Açа, 2005: 87). Sivas yöresinde, uyumayan ve çok ağlayan çocuklar, sabahleyin mezarlık çevresinde dolaştırılır, mezardan alınan toprak ya da yılan kabuğu çocuğun yastığı altına konur (Boratav, 1994, 158). Trabzon-Şalpazarı'nda kırkı çıkmamış çocuk eğer çok ağlarsa eskiden kara ateşin,

[1] Çocuk hastalıkları ve çocuklara yönelik geleneksel tedavi biçimleri için örnek verilen uygulamalardan Eskişehir'de yaşayan Kırım Tatarlarıyla ilgili olanları, yürütücülüğünü yaptığım 114K112 numaralı "Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Bağlamında Kırım Tatar Geleneksel Halk Kültürünün Tespiti ve İncelenmesi: Eskişehir Örneği" adlı TÜBİTAK SOBAG 1001 Projesi kapsamında yapılan saha çalışmalarından elde edilmiştir. Bu projenin verileri için bk. (Yolcu [ed.], 2016).

şimdi ise kuzine soba ateşinin üzerine tuz dökülür ve her seferinde ihlas suresi okunarak çocuk bunun üstünde üç defa çevrilir (Çelik, 1999: 408).

Gelincik: Yeni doğan çocuğu ilk tehdit eden hastalık gelinciktir. Bu hastalığa tutulan çocuk, mütemadiyen ve günlerce ağlar. Gelincik hastalığından kurtulmak için, izinli kadınlar kalın yorgan iğnesini ateşte kızdırırlar, bununla çocuğun göbek altını üç defa yakarlar, bu yanıkların üzerine kızılcık ekşisi sürerler. Bazı yerlerde çocuk doğduktan sonra bir demir çubuğu ateşte kızdırarak kamının birkaç yerini dağlar ve üstüne de zeytinyağı sürerler. Bir hafta zarfında ölen çocuklara "gelincik boğdu" denilir. Çocuk ağlayınca çörek otu kavrulup zeytinyağıyla karıştırılır, çocuğa yalatılır. İnanışa göre bu işlem çocuğun gaz sancısına iyi gelir. Bir başka inanışa göre çocuğun göbeğinin üç parmak üstü kızgın demirle yakılır, bu işleme gelincik adı verilir (Açа, 2005: 89).

Aydaş: Doğumundan sonra çeşitli nedenlerle gelişimini normal bebekler gibi sürdüremeyen, zayıf ve çelimsiz, sürekli hasta olan ve ağlayan bebeklerin durumu, Anadolu coğrafyasında genellikle "aydaş" kelimesiyle ifade edilmiştir. Zayıf, çelimsiz bebeklerin çeşitli yollarla, özellikle de dinlik-büyülük uygulamalarla bu durumu ortadan kaldırılmaya çalışılmaktadır. Aydaş olduğu düşünülen zayıf, çelimsiz ve sürekli hastalıklı çocuğu sağaltmak amacıyla başvurulan yolların başında "aydaş kavurma" gelmektedir. Balıkesir yöresinde bu uygulama şöyle yapılır: *"Arık/zayıf çocuklar için yapılan bu uygulamada dört yol ağzına bir tencere konulur. Çevredeki kadınlar toplanır ve tencere koyan kişiye ne pişirdiğini sorunca, pişiren kişi de 'aydaş aşı' diye cevap verir. Sonrasında ise karşılıklı olarak "pişiremezsin pişiririm" derler. Altına da çocuk ağlayana kadar "soktum soktum, yandı yandı" derler. Çocuk ağlarsa iyi olur. Yedi evden yedi kişi elinde odunlarla gelir. İçinde hiçbir şey olmayan tencerenin altına odunlar atılır. 'Taştı taştı, gitti gitti, geldi geldi' diyerek çocuğu tencerenin üstünde çevirirler. Sonra da o odunlarla yemek pişirilir. Pişirilen yemek çocuğun ruhu için dağıtılır ve arıklığının ortadan kalktığına inanılır."* (Açа, vd., 2019: 196).

Konuşamayan Çocuk: Konuşamayan çocuğun ağzı açılır ve büyük dilinin bağlı olduğu yerin altı bir jilet yardımıyla kesilir ve az miktar kanatılır. Bir diğer uygulama ise yedi farklı kurban dilinin pişirilip çocuğa yedirilmesidir.

Çocuğun Altına Kaçırması: Altına kaçıran çocukların bellerinin kaydığı, bundan dolayı da bellerinin çekilmesi gerektiği düşünülür. Bu sağaltma işleminde çocuk arkadan sıkı bir şekilde tutulur ve tutan kişi dizlerini çocuğun sırtına bağlayarak sıkı bir şekilde çeker. Bu arada işlemi yapan kişi çocuğun kollarını ters istikamette çeker.

Göbek Bulma/Çekme: Göbeği düşen kişilerin tedavisi için uygulanır. Sert bir cisimle hastanın göbek bölgesinin üstü bastırılır. Ardından o bölgeye soğan konulur.

Yılancık: Nazar inancıyla ilişkili bir hastalık ve tedavi yöntemidir. Bu durumda çocuk yılancık ocağına götürülmeli ve çevirtme yapılmalıdır. İlk çevirtmeden sonra yılı gelince ikinci çevirtme yaptırılır. Çevirtme yapılırken çocuk oturtulur ve başına kırmızı çember örtülür. Yılancık kesecek olan kişi eline bir bıçak alıp "Benim elim değil ...(kimden el aydıysa onun adını söyler) eli" der, niyet eder, üç İhlâs bir Fatiha okuyarak bıçağı çocuğun tepesinde çevirir. Çemberi kafasından sıyırıp alır. Sonra üç defa başını çinter, arkasından basından ayak tırnağına kadar bıçakla dilim dilim kesiyor gibi yapar. Yılancık kesen kadın, "Yılancık yüreğinden silkinsin gitsin" der. Sonra bir tas su getirir, çocuğun başında suyun içinde üç tane kömür söndürür. Bu suyla çocuğun elini yüzünü yıkar, üç yudum da çocuğa içirir (Yaşar, 2008: 197).

Bronşit: Bronşit bir tür akciğer hastalığıdır. Bronşit için öncelikle sırta az miktarda gazyağı sürülür, gazete delinir ve gaz yağının sürüldüğü yere kapatılır veya gazyağının metresi çapraz bir şekilde hastanın vücuduna konur ve delikli bir gazete ile kapatılır.

Öksürük: Öksürük için tuz ile kepek kavrulur ve öksüren kişiyi bu kavrulmuş olan karışımın üstüne yatırırlar. Diğer bir uygulamada bronşit hastalığında olduğu gibi gazete delinir ve hasta kişinin sırtına çok az

gazyağı damlatılır. Delinen gazete de hastanın sırtına konulur. Daha sonra bir tabağa ispirto, gripin ya da aspirin konulur. Bunlar eritilip hastanın alnına, ellerine, ayaklarına sürülür. Çanakkale yöresinde çok öksüren çocuklara, keten tohumu kavrularak bal ile karıştırılır ve bu macun her gece uyumadan önce çocuğa yedirilir. Soğuk algınlığı ve öksürük tedavisi için kurutulmuş çam sakızı havanda dövülür, içine bal karıştırılarak tüketilir (Yolcu ve Dinç, 2018: 186). Küçük çocuklarda öksürük, soğuk algınlığını geçirmek için bir sayfa gazete kağıdı zeytinyağlı sabunla hiç ıslatılmadan, kuru haliyle sabunlanır. Her iki tarafına da sabun sürülen bu gazete kağıdına daha sonra gazyağı sürülerek iğneyle her yerine delikler açılır. Deriyi yakmasın diye atletin üzerinden sırta serilen gaz yağlı-sabunlu kağıdın üzerine giysiler giyilir. Sabaha kadar bu şekilde durulduğunda öksürük ve soğuk algınlığı geçer (Yolcu ve Dinç, 2018: 185).

Sarılık: Sarılık hastalığı için ineğin boğazında olan sarı bir salgı hasta kişinin idrarıyla karıştırılarak hastaya içirilir. Sarılık olan çocuğa ise sarı tülbent örtülür. Sarılık olan çocuk sarılık kestirme ocağına götürülerek iki kaşının ortası kestirilir.

Bademcik: Bademcik hastalığında sülük kullanılır. Hasta olan bölgeye sülük konur ve hasta olan yerdeki kirli kanı alması sağlanır.

Siğil: Siğil olan kişi daha önceden "el almış" kişilerin yanına gider. Siğil olan yer muhtar kalemi denen mor bir kalemle çizilir ve çeşitli dualar okunur. Bir diğer uygulama, siğilin çıktığı yere at sidiğinin ve salyasının sürülmesiyle gerçekleşir. Başka bir uygulamada ise, yağmurlu bir havada dua okunarak siğil olan yer mezar taşına sürülür. Bazen de bir cami hocasına veya biline bir kişiye "tuz okuması" yaptırılır ve bu tuz üç yol ağzına konur.

Kabakulak: Kabakulakta yara yuvarlak içine alınır, oraya çarpı atılır. Kulağa bazı sureler okunarak noktalar konulur. Bir diğer uygulama ise kabakulak olan çocuğun kulak arkasına "şöyün" kazanın dışından alınan isin sürülmesiyle gerçekleşir.

Yanık: Patates rendelenir ve yanığa bir bez vasıtasıyla sarılır. Tuzlu yoğurt sürülür. Bir diğer uygulama ise yumurtayla yapılır. 6-7 adet yumurta haşlanır, daha sonra sadece sarısı alınarak bir tabağın içine konur. Ateşte kavrulur. Kavruldukça da bir yağ bırakır. Bu yağ yanığa sürülür. Başka bir uygulamada yanıkların tedavi edilmesi için, kuyu suyu, yumurta sarısı ve zeytinyağı karıştırılarak merhem gibi yanan bölgenin üzerine sürülür.

Karın/Mide Ağrısı: Mide ağrısı için nane limon kaynatıldığı belirtilmiştir. Çanakkale yöresinde çocuklarda karın ağrısı, sancısına soğan halka şeklinde doğranır. Kalın bir halka alınarak soba üzerinde pişirilir, yumuşatılır. Ilıdığında çocuğun göbeğinin üzerine konularak karnı sarılır (Yolcu ve Dinç).

Arı Sokması: Arı sokmasında tedavi sokulan yere çamur veya yoğurt sürülmesiyle gerçekleşir.

Ayak İncinmesi: Ayak incinmesinde zeytin ile sabun ezilir ve incinen yere konulur. Başka bir uygulamada kepek lapası yapılarak koyu kıvamlı bir şekilde burkulan yere sürülür ve burası bir tülbentle sarılır.

Kulak Ağrısı: Kulak ağrısında ağrıyan kulağa emziren bir kadının sütü damlatılır. Bir diğer uygulamada ise ağrıyan kulağa zeytin konur. Başka bir uygulamada kulak ağrısını geçirmek için bir ufak diş sarımsak kabuğuyla birlikte sobanın üzerinde pişirilir, yumuşatılır, ardından ağrıyan kulağa sokulur.

Ateşlenme: Ateşlenen kişi eğer çocuk ise sirke ve kolonya ile banyo yaptırılır.

Bezeme: "Kurdeşen" adıyla da bilinir. Hasta kişi kurdeşen ocağına gider. Kurdeşen olunan bölge kalemle çizilir. Bu uygulama beş veya yedi gün tekrarlanır. Böylece hastalığın geçeceğine inanılır.

Arpacık: Bu hastalıkta sarımsak kullanılır. Sarımsak ortadan kesilerek arpacığın üzerine sürülür.

Ağız İçinde ve Dışında Çıkan Yaralar: Bu yaralar için uygulanan tedavi yöntemi kilimin tozu, çakmak taşı veya kamışın zarının yara olan bölgeye bastırılması şeklindedir. Bir diğer uygulamada ise çay kaşığı ısıtılarak yara olan yere bastırılır. Bazı yerlerde karadut içirilir. Bazen de yüzü örtülüp üzerinde ekmek kırılır.

Yüzde Çıkan Yaralar: Yara eğer yüzün dışında ise yakılır veya su ısıtılarak bir tokmak aracılığıyla yara olan yere bastırılır.

Çocuğun Geç Yürümesi: Yürümesi geciken ya da yürümeye başladığı halde çok sık düşen çocukların ayakları Cuma vaktinde, dedenine tarafından uzunca bir iple bağlanır ve üç İhlas bir Fatiha okunarak çocuk yürüsün, yürürken düşmesin dilekleriyle bu ip kesilir. Sembolik olarak yapılan bu uygulamadan sonra çocuğun yürüyeceğine, yürürken düşmeyeceğine inanılır. Şayet durumda bir düzelme olmazsa bu işlem üç Cuma vakti üst üste tekrarlanır. Buna "köstek kesme" denir.

Kuşpalazı (Difteri): Bu hastalığının tedavisi için karatavuk, pelitçin gibi köy kuşlarından biri vurulur, tüyleri ve içi temizlendikten sonra, etleri didiklenerek havanda dövülür. İnce bir macun kıvamına gelen dövülmüş kuş etleri, bir beze sarılarak hastanın boğazına bağlanır (Yolcu ve Dinç, 2018: 186).

2. Etnografya ve Çocuk[2]

Çocuk folkloruyla ilişkili etnografik malzemenin başında giyim-kuşam ve süslenme unsurları gelmektedir. Giyim-kuşam ve süslenme dediğimizde bir giysinin hammaddesinin ve bunun doğadan elde edilişinden üretim süreç ve yöntemlerine, üzerindeki motif/işlemelerin estetik özelliklerinden bunların kültür tarihi çerçevesindeki sembolik ve gerçekçi anlamlarına kadar bir dizi unsur akla gelmektedir (Keskin, 2019: 316).

[2] Bu bölümdeki verilerden bazıları, yürütücülüğünü yaptığım SBA-2017-1343 numaralı "Çanakkale'nin Somut Olmayan Kültürel Mirası" adlı ÇOMÜ BAP Projesi kapsamında yapılan saha çalışmalarından elde edilmiştir. Bu projenin verileri için bk. (Yolcu ve Dinç, 2018).

Çocuklara dönük giyim-kuşam unsurların başında kundak ve beşik malzemeleri gelmektedir. Türkiye'nin birçok bölgesinde bebeğin beşiğine nazar boncuğu, küçük Kuran'ı Kerim, nazarlık, iğde çalısı asılır. Bebeğin dünyaya gelmesinden kısa süre önce hazırlıklar yapılır. Eskiden insanlar hazır malzemelerden ziyade bebeğin ihtiyaçları için kendi emek ve uğraşlarıyla yaptıkları eşyaları kullanmışlardır: bez, muşamba, kundak, etekli, beşik, vb. Eskiden hazır bezler olmadığı için insanlar çocuklarının bezlerini giydikleri eski şalvarlardan ya da penyelerden keserek yapmışlardır. Bu bezleri muşambanın üzerine koyarak çocuğun beline bağlardı. Bebeğin altına idrarı geçmemesi için muşamba ise bal mumu eritilerek yapılırdı. Kundak da aynı şekilde yine eskimiş kıyafetlerden dört köşe şeklinde kesilerek yapılırdı. Etekli, yorgana benzer bir örtüdür ve pamuktan yapılır. O zamanlar battaniyeler olmadığı için insanlar bu eşyaları kullanmışlardır.

Beşik yapımında dört köşeye tahta çakılarak içine çuval geçirilir ve içerisine minder konulur. Günümüzde ise hamileliğin ilerleyen safahatında bebek için takım alınır ve ufak tefek örgüler yapılır: Patik, yelek, zıbın vb. Eski zamanlarda çocuklar çeşitli sebeplerle (uyanmasın, kafası ve vücudu şekilli olsun vb.) kundaklanmaktaydı. Kundaklamada dörtgen şeklinde bez, bir kenarından katlanarak üçgen haline getirilir, ortasına bebek yatırılır, bezin kenarlarından sıkıca katlanır. Çanakkale yöresinde buna "eğrem" de denir. Eğrem, çocuklu kadınların, içine bebeklerini koydukları, çocuksuz kadınların ise bellerine sardıkları; bebek koyulanların süslü, bele sarılanların ise süssüz oldukları bir örtüdür. "eğrem" aynı zamanda annelerin bebeklerini sırtlarında taşımalarını sağlayan bir araç niteliği taşımaktadır. Eğrem yeni doğan bebeğe sarılır. Bebeğin sarıldığı "Eğrem" genelde kırmızı renkli ve püsküllü ve kozalı olur fakat renkler değişiklik gösterebilir. Yeni doğan bebekler için kullanılan kırmızı renkteki eğremi bekâr kadınlar tercih etmezler. Bazı yörelerde bu örtüye "belek" adı verilir. Belek üçgen şekilde katlanır. Ortasına koyulan çocuğun kolları sıkı olacak şekilde sarılır. Çocuk yirmi gün bu kundağa sarılı kalır. Bu dış bezin amacı bebeğe zarar

vermeden onu taşıyabilmektir. Dış köşesinde kalan ucuna eğer bebek kız ise ufak bir motif işlenir. Eskiden çocuk doğmadan önce cinsiyeti bilinmediği için belek iki adet hazırlanır, doğan çocuk kızsa ucu motifli olan erkekse motifsiz olan belek kullanılır. İşlenen motif kişinin zevk ve becerisine göre değişiklik gösterir.

Çocuklar günlük yaşamda temiz ve güzel giydirilir. Bayram ve düğün gibi özel günlerde çocuklar da unutulmaz ve onlara özel kıyafetler hazırlanır. Çocuklara bazen yetişkinlerle aynı örnek kıyafetler giydirilir. Kız çocuklarına süslenme amaçlı renkli boncuk veya iplerden kolye ve bileklik yapılır. Bunun yanında çocuklara basma kumaşından çember bağlanabilmektedir. Bunun sebebi de kışları çocukların üşümelerini engellemektir.

Çocuk ile ilgili en önemli maddi kültür ögelerinin başında beşik ve salıncaklar gelmektedir. Beşik ve salıncakla ilgili Yaşar'ın verdiği bilgiler şöyledir:

"*Çocuğun uyutulduğu ya da uyumasa da yatırıldığı yerlerdir. Beşik, daha çok ağaçtan yapılmış ve yere konularak ya ayakları üzerinde ya da bir çeşit yaylı düzenekle ileri geri sallanarak bir hareket mekanizmasına sahip çocuk yatağıdır. Beşik, çocuk için en özel yerlerden biridir. Çocuğu uyutmak için beşik sallanır ve çocuğa beşikteyken anneleri tarafından ninniler söylenir. Beşik yapımı özel ustalık gerektiren zahmetli bir istir. Beşiğin istenilen sallanma hareketini bebeği düşürmeden dengeli bir biçimde yapabilmesi için ayaklarının özel bir açı ile terazilenmesi icap eder. Aksi takdirde beşik dengesiz bir sallanma düzeneği olur ve rağbet görmez. Beşikler, çeşitli renklerde boyanır ve üzerlerine çeşitli şekiller de çizilir. Beşiğin üst kısmındaki tutma yerine de çeşitli süsler, oyuncak ve nazarlıklar takılır. ... Salıncak, daha çok bas ve ayakucundan tutturulan dört ipin tavana iki noktadan asılması seklinde oluşturulan ve havada asılı durarak yine havada sallanma şeklinde bebeğin içine yatırıldığı yataktır. Salıncak, dört adet tahtanın dikdörtgen şeklinde birbirine çakılması ve aralarına ipler veya tellerle bir filenin örülerek yatak zeminin oluşturulmasıyla meydana gelir*." (Yaşar, 2008: 347-348).

Çocuğun güzel görünmesi için çeşitli takılar takıldığı görülür. Bu takıların başında nazarı engellemek için takılan nazarlıklar gelir. Bu nazarlıkların biçimleri kadar malzeme çeşitliliği de bir nazarlık kültürü oluşturmaktadır. Nazarlık yapmak için daha çok bitkilerden ve bitki tohumlarından yararlanılır. Bu malzemeler arasında karanfil, iğde çekirdeği, yabani hurma çekirdeği, çam kozalağının dişi, zeytin çekirdeği, badem, çifte badem, çam fıstığı, deniz kabuğu, üzerlik tohumu, ceviz, küçük midye kabukları, yabani ot tohumları, çitlembik çetelesi sayılabilir. Bunun yanında renkli boncuklar özellikle göz seklindeki gök nazar boncukları kullanılan takılar arasında görülür (Yaşar, 2008: 358). Diğer bir örnekte ise "boy otu" diye bilinen yabani otla yapılan ve yeni annelerin taktıkları "ana kokusu kolye"nin anne ile çocuğu yakınlaştıran sakinleştirici bir etkiye sahip olduğuna inanılmaktadır.

KAYNAKÇA

Açа, M. (2005). *Balıkesir yöresi doğum sonrası inanış ve uygulamaları*. İstanbul: Kum Saati Yayınları.

Açа, M. vd. (2019). *Kadın folkloru: statü ve famaj.* Çanakkale: Paradigma Akademi Yayınları.

Boratav, P. N. (1994). *100 soruda Türk folkloru.* İstanbul: Gerçek Yayınevi.

Çelik, A. (1999): *Trabzon-Şalpazarı Çepni kültürü.* Trabzon: Trabzon Valiliği.

Keskin, A. (2019). Halk bilgisinin giyim-kuşam ve süslenmeye dönük temsilleri. *Halk Bilimi El Kitabı*, (Ed. M. Açа). Ankara: Nobel Yayıncılık.

Örnek, S. V. (2000). *Türk halk bilimi*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Saltık-Özkan, T. (2012). Geleneksel tıpta iyileşmenin inanç boyutu üzerine kuramsal yaklaşımlar: psikosomatik tıp, plasebo etkisi ve kuantum iyileşme. *Millî Folklor*, 95, 307-314.

Yaşar, H. (2008). *Balıkesir ve yöresinde çocuk folkloru ürünleri üzerine derlemeler ve incelemeler.* Balıkesir: Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Yolcu, M. A. (Ed.) (2016). *Eskişehir'de yaşayan Kırım Tatarlarının somut olmayan kültürel mirası*. Kütahya: Academia Yayınevi.

Yolcu, M. A. ve Dinç, M. (2018). *Çanakkale yöresi halk kültürü*. Çanakkale: Paradigma Akademi Yayınları.

FOTOĞRAFLAR

Fotoğraf 1-2: "Eğnem" ve geleneksel kıyafetleriyle bir çocuk.

Fotoğraf 3-4: Geleneksel beşik ve salıncak örnekleri.

Fotoğraf 5-6: Çocuk kıyafetlerinden örnekler.

Fotoğraf 7-8: Nazarlık ve "ana kokusu" kolyeleri.

Toplumsal kültürün ilk temel parçasını oluşturan aile ve çocuk, kültür araştırmaları açısından aktif rol oynamaktadır. Çocuğun varlığı, fizyolojik ve psikolojik gelişimi, eğitim-öğretimi, kültürel belleğin aktarımı vb. gibi pek çok konu, halkbiliminde çocuk başlığı altında toplanan zengin malzemeyi ihtiva eder. Bu doğrultuda "çocuk folkloru" dendiğinde; başta ebeveynler olmak üzere toplumun çocuk için ürettikleri ile çocuğun yaratıcılığı ve kültüre kattıkları anlaşılmalıdır.

Çocuk folkloru, doğum öncesi, doğum sırası ve sonrası inançlarıyla toplu-luk hayatında önemli bir yer edinirken; çocuk sağlığı açısından da halk bilgisini oluşturur. Halk arasındaki inanış temelli temsiller, toplum tarafından sürdürülen zengin kültürel unsurları barındırırlar. Çocuk hastalıkları ve sağaltma yollarını da bu kapsamda değerlendirmek gerekir.

XX. yüzyıldan itibaren gelişen elektronik kültür ortamları, çocukların kültürel yapısını ve icrasını da etkilemiştir. İnternetin çocuğun kültürlenme sürecinde önemli bir rol oynadığı bilinen bir gerçekliktir. Özellikle çizgi filmler, çizgi romanlar ve video oyunları kültürel kodların aktarılmasında son derece etkili yöntemlerdendir.

Çocuğun sosyo-kültürel gelişiminde oyun, oyuncak, oyun mekânları gibi kavramların gerekliliği yanında; çocuğa yeni bilgiler öğreten, onlar için hazırlanmış yayınlar; çocuk kitapları, eğitim-öğretim materyalleri de gereklidir. Çocuğun yaşına, ilgi ve ihtiyaçlarına göre hazırlanmış kitapların, çocuğun farklı bakış açıları geliştirmedeki önemi ise tartışmasızdır.

Türkiye'de çocuk folkloru araştırmaları açısından yararlı olacağı ümidiyle hazırlanan bu çalışma ile Dünyada ve Türkiye'de çocuk folkloru hakkındaki birtakım önemli bilgilerin verilmesi amaçlanmıştır. Folklor ve çocuk ilişkisi doğrultusunda çocuk folklorunun terminolojik çerçevesi, kapsamı, sınıflandırılması, temel özellikleri, işlevleri, kültür ortamlarında çocuk, halkbilgisi bağlamında uygulamalı folklor ve çocuk, çocuk yayınları gibi konular ana hatlarıyla ele alınıp değerlendirilmiştir.

paradigma akademi
Basın Yayın Dağıtım

9 786258 009187

THG
0879784
TEE